

ZESZYTY NAUKOWE WYŻSZEJ SZKOŁY PEDAGOGICZNEJ W BYDGOSZCZY

Studia z Wychowania Muzycznego 1987 z. 7/8

JAN FRĄTCZAK

WSP w Bydgoszczy

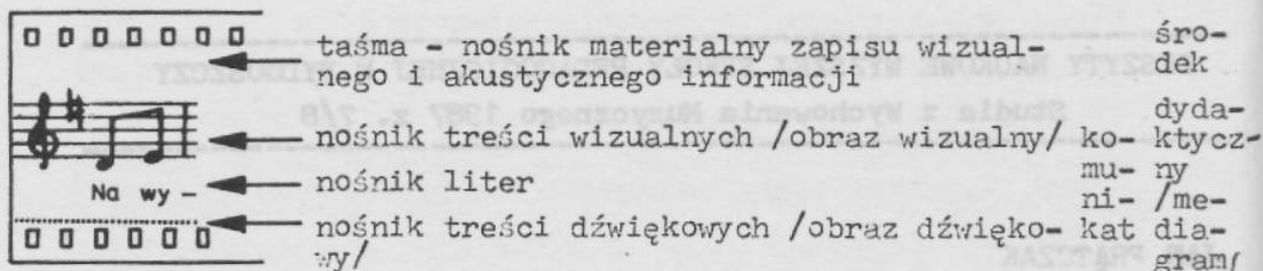
ZNACZENIE I METODY WYKORZYSTANIA MUZYKI JAKO ELEMENTU AUDIOWIZUALNEGO KOMUNIKATU DYDAKTYCZNEGO

Wprowadzenie

Jednym z podstawowych środków edukacji, tj. kształcenia i wychowania człowieka jest środek dydaktyczny. Środkiem dydaktycznym nazywamy przedmiot, który ułatwia proces nauczania i uczenia się oraz wychowania i samowychowania. Środki dydaktyczne ze względu na ich pochodzenie można podzielić na dwie grupy: naturalne /np. okaz muszli ślimaka, głos ptaka/ i sztuczne /np. rysunek, szkic, model krtani człowieka, tekst pisany/. Te, które zawierają obrazy i dźwięki nazywamy środkami audiowizualnymi.

Każdy środek audiowizualny składa się z dwóch zasadniczych części: z podłoża materialnego, jako nośnika informacji oraz z informacji obrazowych i dźwiękowych stanowiących tzw. komunikat dydaktyczny.

Środek dydaktyczny można nazwać mediagramem, czyli środkiem zawierającym określoną porcję, dawkę informacji. A to dlatego, że pierwszy człon złożonej nazwy "mediagram" - pochodzi od łacińskiego wyrażenia - medius - oznaczającego środek, środowisko, w którym zachodzi dane zjawisko, a drugi człon - "gram" /z j.grec.kiego/ oznacza jednostkę, której podstawą jest pismo /napis/, rysunek, język, dźwięk. Natomiast audiowizualnym dydaktycznym komunikatem nazywamy pewną logicznie i dydaktycznie zwartą jednostkę informacji możliwą do percepcji /spostreżenia/ i recepcji /zrozumienia/ przez jego odbiorcę, człowieka uczącego się /Rys.1/

Rys. 1. Części składowe audiowideogramu - na przykładzie filmu

Mediagramy, ze względu na charakter informacji dzielimy na:

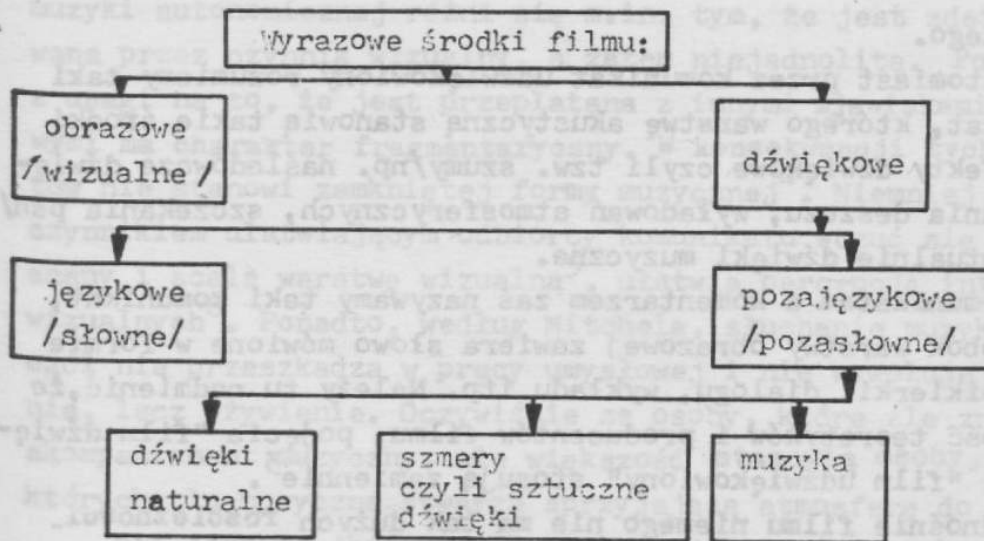
- fonogramy tj. dźwiękowe komunikaty dydaktyczne zapisane na nośniku materialnym jakim jest taśma magnetofonowa, płyta gramofonowa, ścieżka magnetyczna lub optyczna taśmy filmowej itp.;
- wideogramy, tj. obrazy i teksty komunikatu dydaktycznego utrwalone na podłożu materialnym jak np. na folii /foliogram/, na taśmie filmowej /filmogram/, na taśmie magnetowidowej /wideogram/.
- audiowideogramy, tj. środki dydaktyczne, które zawierają na swym podłożu zarówno dźwięki jak i obrazy i teksty, np. film udźwiękowiony i dźwiękowy, napis na taśmie magnetowidowej /wideogram/.

1. Film jako audiowideogram

1.1. Składniki filmu i jego typologia

Przez film, w rozważaniach niniejszych rozumiemy cykl obrazów dynamicznych i dźwięków zarejestrowanych na taśmie filmowej, które w trakcie ich odtwarzania za pomocą urządzenia są widoczne na ekranie i słyszalne w głośniku.

Obrazy i dźwięki w filmie stanowią tzw. środki kinematograficzne lub środki wyrazowe filmu. Podział ich można przedstawić w formie następującego schematu:

W teorii filmu termin "dźwięk"¹ stosowany jest w dwóch znaczeniach: we właściwym, dosłownym znaczeniu oznacza wszelkiego rodzaju szumy i dźwięki naturalne; w szerszym znaczeniu określa nie tylko dźwięki naturalne, ale również słowne, mówione - komentarz.

Przyjęcie takiego punktu widzenia nie utrudnia rozumienia budowy i znaczenia warstwy dźwiękowej komunikatu audiowizualnego ponieważ z samej nazwy określającej go można zorientować się, o które z tych zdarzeń chodzi w danym przypadku. Ale nie zawsze termin "dźwięk" występuje w kontekście słownym. Wtedy pojawia się trudność odczytania jego znaczenia, np. "niemy film dźwiękowy" /tj. film z zapisem naturalnych dźwięków, ale bez komentarza/, a "film dźwiękowy", tj. z komentarzem mówionym/. Poza tym trudność tę pogłębia fakt, że tradycyjna i współczesna estetyka filmu rozróżnia trzy warstwy dźwięku: słowo, muzykę i szmery².

W związku z tym podwójnym znaczeniem dźwięku, a nawet potrójnym i poczwórnym, proponuje się wprowadzić trzy podstawowe rodzaje audiowizualnego komunikatu dydaktycznego, a tym samym i filmu: "dźwiękowy", "udźwiękowany" i "z komentarzem".

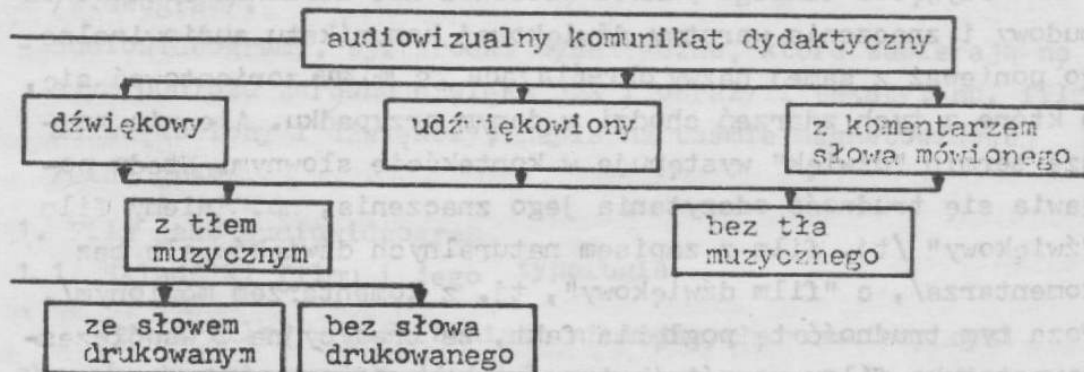
Przez komunikat dźwiękowy rozumiemy taki komunikat, który obok warstwy obrazowej /fotografii, rysunków, napisów/ zawiera także dźwięki naturalne, np. głosy zwierząt, szum wody, zjawiska akustyczne procesów atmosferycznych i geologicznych, odgłosy pracy maszyn itp. Wymienione dźwięki naturalne stanowią tzw. audiosferę, które jest jednym z podsystemów systemu przy-

rodniczego.

Natomiast przez komunikat udźwiękowiony rozumiemy taki komunikat, którego warstwę akustyczną stanowią takie środki jak: efekty dźwiękowe czyli tzw. szumy/np. naśladowcze dźwięki padania deszczu, wyładowań atmosferycznych, szczekania psa i ewentualnie dźwięki muzyczne.

Komunikatem z komentarzem zaś nazywamy taki komunikat, który obok warstwy obrazowej zawiera słowo mówione w formie tzw. spikierki: dialogu, wykładu itp. Należy tu nadmienić, że większość teoretyków i producentów filmu, pojęcia "film dźwiękowy" i "film udźwiękowiony" stosują zamiennie³.

Odnosnie filmu niemego nie ma tak dużych rozbieżności. Bowiern przez film niemy zdecydowana większość teoretyków rozumie taki rodzaj filmu, który treść ma zakodowaną tylko za pomocą obrazów i napisów. Można zatem mówić o bilarnej i kwadrynikarnej typologii audiowizualnych komunikatów dydaktycznych. Ta ostatnia, zaproponowana przeze mnie, może być przedstawiona w formie następującego schematu:

1.2. Znaczenie muzyki w filmie w świetle literatury

W większości komunikatów audiowizualnych wykorzystywanych w procesie dydaktyczno-wychowawczym, obok warstwy obrazów wizualnych i dźwięków /obrazów słyszanych/, tj. tzw. szmerów i mowy ludzkiej, występuje tło muzyczne. Muzyka tego tła od

muzyki autonomicznej różni się m.in. tym, że jest zdeterminowana przez czynnik wizualny, a zatem niejednolita. Ponadto - z uwagi na to, że jest przeplatana z innymi zjawiskami dźwiękowymi ma charakter fragmentaryczny. W konsekwencji tych atrybutów nie stanowi zamkniętej formy muzycznej⁴. Niemniej jest czynnikiem ułatwiającym odbiorcy komunikatu wczuć się w nastrój sceny i scala warstwę wizualną⁵, ułatwia percepcję informacji wizualnych⁶. Ponadto, według Mitchela, słuchanie muzyki na ogół nie przeszkadza w pracy umysłowej i nie wywołuje zmęczenia, lecz ożywienie. Oczywiście są osoby, które źle znoszą akompaniament muzyczny, ale większość stanowią osoby, dla których tło muzyczne stwarza sprzyjającą atmosferę do pracy⁷.

Nie jest to jednak stanowisko jednolite. Spotykamy się bowiem i ze stanowiskiem, że "muzyka w filmie dydaktycznym nie pomaga w zrozumieniu akcji, a wprost przeciwnie, często przeszkadza w percepcji. Muzyka jest dopuszczalna w filmach popularyzatorskich i propagandowych, we wszystkich innych nie stosuje się jej. Najwyżej można dać podkład muzyczny pod czołówkę"⁸. Jest to stanowisko pośrednie.

I tak np. J. Jacoby pisze: "Do rzadkości należy w filmach dydaktycznych podkład muzyczny, tak istotny w gatunku popularno-naukowym. Oczywiście nie należy tej zasady stosować sztywno, gdyż przy tematyce krajoznawczej, geograficznej muzyka folklorystyczna stanowi element uzupełniający. Również niektóre filmy przyrodnicze dobrze się odbiera z towarzyszeniem muzyki. Ale istniejący u nas kanon wiązania tekstu z muzyką należy do przeszłości"⁹.

Natomiast C. Kutzer jest zdania, że muzyka ilustracyjna, spotykana zwykle w filmach fabularnych nie powinna być stosowana w filmach dydaktycznych. Jednak nie może to być regułą. Bowiem muzykę tę można zastosować, gdy ma ona odpowiedni związek z określonymi obrazami... Ale nie może ona imitować efektów naturalnych¹⁰.

Zdaniem W. Strykowskiego "muzyka może mieć istotny wpływ na efektywność kształcenia dzięki następującym funkcjom:
a/ ukierunkowaniu i stymulowaniu percepcji treści filmu - funkcja intelektualna;

- b/ wywołaniu pozytywnych emocji oraz zainteresowań filmem - funkcja emocjonalno-motywacyjna;
- c/ dostarczaniu i wywołaniu uczuć estetycznych - funkcja estetyczna /.../ Wpływ muzyki na efekty kształcenia może być nie tylko pozytywny, ale również negatywny, zależy to od charakteru muzyki oraz jej relacji z pozostałymi warstwami tworzywa filmowego"¹¹/.

2. Założenia metodologiczne badań własnych

Celem moich badań było ustalenie funkcji muzyki w filmie i sposobów zastosowania tego środka dydaktycznego dla zintensyfikowania wpływu jego elementu na odbiorcę - ucznia.

Przyczynami tych badań było:

Po pierwsze-rozbieżność stanowisk pedagogów w zakresie znaczenia i sposobów wykorzystania muzyki filmowej, a zwłaszcza na zajęciach z przedmiotów przyrodniczych /biologia, fizyka, chemia, geografia, środowisko społeczno-przyrodnicze/ oraz społecznych /wychowanie obywatelskie i propedeutyka nuki o społeczeństwie/.

Po drugie - brak dostatecznie zgłębionych opracowań z tego zakresu, zarówno w literaturze pedagogiki filmowej, jak i poszczególnych dydaktyk przedmiotowych.

Rozważania na ten temat w literaturze dotyczą tylko funkcji muzyki w odniesieniu do filmów fabularnych i ogólnokinematograficznych¹². Zagadnienie znaczenia muzyki w dydaktycznych komunikatach audiowizualnych jest całkowicie pominięte w dotychczasowych badaniach pedagogicznych. W związku z tym podjąłem następujący katalog problemów szczegółowych:

Jak oceniają uczniowie /odbiorcy/ i nauczyciele /użytkownicy/ przydatność muzyki w audiowizualnych środkach dydaktycznych? Jaka jest efektywność tła muzycznego dla percepcji i recepcji informacji, której nośnikiem jest obraz? Jaka jest funkcja muzyki filmowej w wychowaniu estetycznym? Jak należy korzystać ze środków audiowizualnych na lekcjach, aby nie po-

mijać funkcji muzyki w nich zawartych? Badania empiryczne polegające na realizacji wybranych tematów lekcyjnych z zastosowaniem odpowiednich filmów przeprowadzono w latach 1970-1972 i 1980 zarówno w szkołach podstawowych jak i średnich.

Eksperyment polegał na wyodrębnieniu grup porównawczych, eksperymentalnych i kontrolnych i technice rotacji¹³.

Badanie wyników przyswojonych treści obejmowało trzy etapy: badanie wstępne, końcowe i dystansowe. Najczęściej stosowano testy osiągnięć ucznia. Natomiast opinię i ocenę uczniów o wartości muzyki filmowej badano za pomocą wypracowań i dyskusji¹⁴.

Dla zbadania wpływów muzyki na procesy zapamiętywania i rozumienia treści komentarza filmów projekcję ich organizowano w wersji - bez zmian i odpowiednio zaadaptowanej, tj. wyświetlano film bez dźwięku, a jego oryginalny komentarz odtwarzano z taśmy magnetofonowej/zarejestrowany po uprzednim wyeliminowaniu z niego tzw. podkładu muzycznego/

3. Wyniki badań własnych

Z badań wynika, że z filmu bez podkładu muzycznego uczniowie zdobywają więcej informacji z komentarza słownego niż z filmu posiadającego w swej wersji dźwiękową muzykę. Różnica na korzyść tej pierwszej wersji filmu wynosi około 8 %, a rozsiew tych różnic jest także dość duży, bo waha się w granicach 3,5 % do 13 %.

Z analizy porównawczej odpowiedzi na pytania tzw. sprawdzianów wiadomości można zauważyć, że uczniowie korzystający z filmów zawierających muzykę zapamiętali nie tylko mniej terminów naukowych, ale przy ich wymienianiu popełniali wiele deformacji /przy wymawianiu i pisaniu/. Można więc przyjąć twierdzenie, że muzyka w komunikacie audiowizualnym jest czynnikiem utrudniającym poprawne przyswajanie i zapamiętywanie nowych, nieznanym uczniom nazw naukowych i ich pojęć. A zjawiska te z kolei utrudniają rozumienie informacji, których nośnikami są obrazy i słowa. Nadmienić należy tutaj, że w filmach, w których badano percepcję i recepcję, brzmienie muzyki trwało cały czas w trakcie ich projekcji, przyczym podczas wygłaszania komenta-

rza było tylko nieco wyciszone. Czy zatem na podstawie tych wyników można i należy postulować naszym producentom całkowite wyeliminowanie muzyki z dydaktycznych komunikatów audiowizualnych?

Aby odpowiedzieć na to pytanie chociaż w dostatecznym stopniu, należy zastanowić się nad tym, jak uczniowie i nauczyciele oceniają muzykę na przykładzie odebranych filmów i teleaudycji przyrodniczych?

W tym celu odwołujemy się do wypowiedzi ankietowych i bezpośrednich obserwacji uczniów podczas odbioru przez nich filmów i audycji telewizyjnych w różnych wersjach pod względem tła muzycznego.

Z badań wynika, że opinia uczniów w sprawie muzyki w biologicznych filmach i teleaudycjach jest zdeterminowana wiekiem i ilością obejranych filmów oraz ewentualnie ich sposobami wykorzystywania na lekcjach. Okazuje się, że starsi uczniowie w większym stopniu uznają podkład muzyczny za konieczny element warstwy dźwiękowej komunikatu, niż młodsi. Ponadto istnieje wyraźna różnica opinii w tym zakresie między uczniami z liceów losowo wybranych, a uczniami z liceów, w których było prowadzone znacznie więcej lekcji z zastosowaniem filmów i teleaudycji.

Z zestawienia bowiem wynika, że większość uczniów klas eksperymentalnych w porównaniu z kontrolnymi uznaje muzykę za konieczny element stosowanych komunikatów. Można stwierdzić, że im częściej uczniowie korzystali z audiowizualnych mediagramów, tym bardziej akceptują tło muzyczne zawarte w nich i przypisują mu więcej funkcji.

Wydaje się, że obok tego faktu, na pozytywny ich stosunek do muzyki w wymienionych komunikatach dydaktycznych wpłynęła działalność nauczyciela przejawiająca się w różnych sposobach ich projekcji i wykorzystaniu treści wizualno-słownych oraz walorów artystycznych. Przypuszczenie wynika to z faktu, że przy ich opracowywaniu zwracano uwagę nie tylko na przydatność rzeczowych informacji dla rozwiązywania problemów, ale również m.in. na efekty akustyczne, szmery i muzykę.

Za koniecznością muzyki w komunikatach audiowizualnych dla uczenia się opowiedziała się mniej więcej taka sama liczba nauczycieli jak uczniów.

Jak uzasadniają swoje stanowiska ankietowani uczniowie i nauczyciele? Jaką funkcję przypisują muzyce w środkach audiowizualnych do nauczania i uczenia się na przykładzie biologii?

Z zestawienia funkcji przypisywanych muzyce w środkach audiowizualnych wynika, że największą ich ilość dostrzegają uczniowie klas eksperymentalnych /8 funkcji/ i absolwenci szkół podstawowych / 7 funkcji/, a najmniej absolwencji kontrolnych klas licealnych, bo wymienili zaledwie trzy funkcje.

Rzecz ciekawą jest fakt, że większość uczniów wszystkich trzech grup przypisuje muzyce funkcje motywacyjne procesu uczenia się. Oto kilka charakterystycznych wypowiedzi uczniowskich potwierdzających tę tezę: "muzyka w filmach potęguje tajemniczość i budzi zainteresowanie" /dz. szkoły podstawowej/, "odrywa mnie od klasy i wczuwam się całkowicie w treść filmu jak w kinie" /dz.szk.podst./, muzyka zachęca do pracy" /absolw.lic./, "muzyka powinna rozpoczynać film, bo wprowadza lepszy nastrój do pracy" /ch.kl.eksp./, "dzięki muzyce filmy wydają się mi bardziej interesujące /dz.kl.eksp./ "muzyka powinna być nagrana w pewnych fragmentach filmu podczas ukazywania obrazów zachowania się zwierząt np. gdy ptak jest zaniepokojony - muzyka cicha, a kiedy drapieżca skrada się do swej ofiary - głośna. W ten sposób tworzy ona wspaniałe i odpowiedni nastrój" /dz.k.eksper./.

Natomiast prawie połowa ankietowanych nauczycieli podkreśla terapeutyczne znaczenia muzyki. A oto ich wypowiedzi: "muzyka daje chwilowe odprężenie podczas odbioru tak wielu informacji wizualnych", muzyka zapobiega znużeniu uczniów oglądających obrazy w specjalnych, trudnych warunkach projekcji". Uczniowie o terapeutycznej funkcji muzyki oznajamiają w takich wypowiedziach, jak: "muzyka daje lepsze samopoczucie: odprężenie, chwilę wypoczynku przy lawinie wiadomości przekazywanych przez film" itp.

Znaczny procent, zwłaszcza z klas eksperymentalnych uważa, że muzyka spełnia także funkcje tzw. informacji sterujących, tj. takich informacji, które podkreślają elementy wymagające zwiększonej uwagi. I zupełnie słusznie, ponieważ jej odpowiednie brzmienie ma niekiedy charakter wskazówek, poleceń typu: zwróć uwagę na to i na to, spójrz i zapamiętaj itp.

A oto wypowiedzi odbiorców filmów na ten temat: "muzyka zwraca uwagę na pewne elementy przedstawione na obrazach", /dz.absolw. szk.podst./ "odpowiednie dźwięki muzyki podkreślają pewne charakterystyczne sposoby zachowania się zwierząt np. lot ptaka potęguje walkę zwierząt, zwraca uwagę na ważniejsze szczegóły na obrazach" /dz.kl.ekspr./ "muzyka podkreśla pewne sprawy widoczne na obrazach dzięki uprzednio zmieniającej się tonacji" /chł.kl.eksper./

W bardzo wielu wypowiedziach jest mowa o tym, że odpowiednie układy harmoniczne tonów muzyki pozwalają lepiej koncentrować uwagę na ekranowym obrazie.

Funkcje estetyczną muzyki podkreślają uczniowie jedynie z klas eksperymentalnych i nauczyciele. A oto niektóre z ich wypowiedzi: "muzyka akcentuje piękno przyrody, jak np. szum morza lub wiatru" /dz. szk.podst./, "krajobrazy przyrodnicze, które oglądam przy dźwiękach muzyki, wydają się jakby ładniejsze" /chł.szk.podst./, "muzyka jest już sama w sobie piękna, ale również swoim pięknem podkreśla estetykę obiektów przyrodniczych" /dz.lic./. Oznajmiamy, że ułatwia ona postrzeganie i przeżywanie piękna w naturze oraz wzmacnia te procesy względem oglądanych obiektów i zjawisk w rzeczywistości przyrodniczej i na obrazach. Dlatego jest ona wartościowym środkiem dla właściwego realizowania jednego z celów nauczania wychowującego, jakim jest kształtowanie wrażliwości uczuć i odczuć estetycznych.

Dlatego zastanowimy się nieco dokładniej nad takimi sprawami, jak: miejsce muzyki jako elementu piękna wśród innych składników komunikatów audiowizualnych, metodyka jej stosowania pod kątem wykorzystania ich tła muzycznego. Przedstawio-

ne zagadnienia omówimy kolejno, każde oddzielnie, według wymienionej kolejności.

Jakie miejsce zajmuje muzyka jako element estetyczny wśród innych składników przekazu dydaktycznego według opinii badanych uczniów?

A oto kilka wypowiedzi uczniów świadczących o funkcji tła muzycznego, jako elemencie piękna. "Piękno w filmie „Kwitną sady” stanowi jego muzyka, której ton zmienia się w zależności od obrazów”;

- "ładna muzyka pozwala film „Kwitną sady” zaliczyć do najpiękniejszych z oglądanych filmów, chociaż brak w nim kolorów”;
- "muzyka w „Kwitną sady” była tak piękna, że obrazy czarno-białe stawały się prawie kolorowe, bo wprowadzała odpowiedni nastrój wiosny, gdy kwitną drzewa owocowe”.

Porównując ilość oddanych głosów przez uczniów na film "Sady intensywne" /18 %/ z ilością głosów przyznanych filmowi "Kwitną sady" /44 %/ sądzić można, że kolor zdjęć filmowych, uznawanych przez uczniów za pierwszorzędną atrybut piękna, w tym przypadku został wyraźnie "osłabiony" przez piękną muzykę zawartą w warstwie dźwiękowej filmu czarno-białego.

Oczywiście, filmy, które mają kolorowe zdjęcia i tło muzyczne, uznawane były na najpiękniejsze. I tak największą ilość głosów uzyskał film "Sady intensywne". Jak wynika z wypowiedzi uczniów, taką wysoką rangę uzyskał przede wszystkim dzięki kolorowym zdjęciom /ok. 70 %/. Pozostałe 30 % wypowiedzi uczniów przypada na te elementy piękna, które tkwią w komentarzu słownym i podkładzie muzycznym filmu.

Uogólniając powyższe wypowiedzi na postawione pytanie można stwierdzić:

- po pierwsze, że efekty muzyczne w komunikatach audiowizualnych kształtują u odbiorców poczucie piękna;
- po drugie - kolor obrazów jest czynnikiem silniej oddziałującym na wrażenia i przeżycia estetyczne odbiorców niż muzyka;

- po trzecie - w filmach czarno-białych za elementy estetyczne uczniowie uznają przede wszystkim wyrazy akustyczne: słowo i muzykę. Dodać jednak należy, że komentarz słowny uznawany jest przez uczniów za atrybut piękna najczęściej wtedy, gdy jest dla nich zrozumiały, o właściwej strukturze logicznej i nie przeładowany, a muzyka - spokojna, nastrojowa i odpowiednio zsynchronizowana z warstwą wizualną przekazu;
- po czwarte - warstwa dźwiękowa, muzyka, komentarz słowny i naturalne ogłósy przyrody /głosy ptaków/ wpływają wyraźnie na szerszy zakres upodobań obrazów i ich kolorystyki przez ich odbiorców.

Obserwacja zachowania się odbiorców filmów i teleaudycji wskazuje, że na muzykę i naturalne odgłosy przyrody reagują oni podświadomie, a nie dają temu wyrazu w swoich wypowiedziach.

A oto kilka przykładów charakterystycznych wypowiedzi uczniów świadczących o ich ocenie piękna elementów warstwy dźwiękowej filmów: "Łabędź śpiewający swą miłosną pieśń i jego obraz wywołały we mnie i u innych podnosły nastrój". Na jego śpiew zamienialiśmy się w "słuch" i przyglądaliśmy się napuszonym łabędziom. Nastrój ten wzmocnił odpowiednie brzmienie muzyki /dz. - mowa o filmie "Łabędzie jezioro"/, "mimo tych pięknych wielobarwnych przedmiotów i zjawisk, jakimi były: noc, burza, zachód słońca itp. w filmie "Na jeziorze" najbardziej podobał mi się jednak film "Łabędzie jezioro", a to dlatego, że te piękne ptaki żyjące na jeziorach obudziły i pogłębiły we mnie wielką miłość do przyrody, do jej piękna obrazów i głosów oraz odpowiednio dobranych tonacji muzyki" /dziewczynka/. Przyczyną większego upodobania filmu "Łabędzie jezioro" w stosunku do "Na jeziorach" była obecność w jego warstwie dźwiękowej oprócz muzyki, naturalnych odgłosów przyrody przy nieco uboższej treści akcji, gamie obrazów i ich kolorystyki.

Powyżej omówione wyniki upoważniają do przyjęcia następującego stwierdzenia: - przeżycia estetyczne są tym silniejsze, im bardziej są wzmacniane jednocześnie oddziaływaniem różnorodnych środków artystycznych komunikatów dydaktycznych. Jedynie

około 30 % ankietowanych uczniów i nauczycieli negatywnie ustosunkowało się do podkładu muzycznego w komunikatach audiowizualnych.

A jak uzasadniają swoje stanowisko?

Okazuje się, że za główny powód, dla którego należy, ich zdaniem, wyeliminować muzykę z dydaktycznych środków jest fakt zagłuszania przez nią komentarza słownego, a stąd ograniczający jej efekt w rozumieniu i zapamiętaniu słownych informacji. Dla zilustrowania tych ogólnych stwierdzeń cytujemy niektóre wypowiedzi ankietowanych: "muzyka jest za głośna w filmach, wybija się zbyt mocno na plan pierwszy, a zatem zagłusza komentarz" /nacz.szk.podsta./, "muzyka jest niepotrzebna, bo zagłusza spikiera" /dz.szk.podst./, "muzyka w filmach przyrodniczych jest zupełnie niepotrzebna. W miejsce muzyki powinny być nagrane naturalne dźwięki z życia przyrody, wówczas obrazy filmowe przedstawiałyby lepiej przyrodę w otaczającym nas świecie" / dz.liceum/.

4. Uwagi metodyczne stosowania filmu z muzyką

Film popularno-naukowy i dydaktyczny jest nie tylko środkiem, ale także i środkiem-metodą. Ale jest zawsze środkiem wychowawczym i dydaktycznym adresowanym do nauczyciela i ucznia.

Wykorzystanie filmu przez nauczyciela, jako organizatora sytuacji i procesu kształcenia i wychowania jest zdeteterminowane celami, treściami i poziomem odbiorców /uczniów-wychowanków/, a tym samym różną strategią nauczania i uczenia się¹⁵.

Słowem, każdy typ tej strategii warunkuje inną strukturę zajęć dydaktycznych, a ta - inne miejsce i funkcję projekcji filmu. Dlatego w niniejszych rozważaniach ograniczam się jedynie do swoistych, wyjątkowo ważnych uwag metodycznych przy stosowaniu filmu celem wykorzystania go w edukacji muzycznej odbiorców, a zwłaszcza kształtowania ich wrażliwości na muzykę i jej znaczenia jako informacji sterujących i terapeutycznych.

Wychodzę z założenia:

Skoro muzyka spełnia tak poważną rolę i jeśli dość często uczniowie reagują na nią podświadomie, zachodzi pytanie: czy i jak można ten wartościowy składnik mediagramów bardziej wyeksponować? Jak organizować zajęcia na lekcjach, aby muzykę odpowiednio wykorzystać dla realizacji określonych celów kształcenia i wychowania, a zwłaszcza dla kształtowania przeżyć estetycznych uczniów?

Na podstawie badań ustalono następujące twierdzenie - dla kształcenia odczuć, wrażeń i wzruszeń estetycznych bodźców słuchowych i wzrokowych odbieranych z komunikatów audiowizualnych, należy:¹⁶

- 1/ pozostawić uczniom pewną beztroskę podczas ich odbioru;
- 2/ przyswojone przez uczniów treści z ich percepcji trzeba rozpatrywać nie tylko ze stanowiska merytorycznego, ale również ze stanowiska estetycznego.

O tym, że beztroski odbiór filmu, bez uprzednio postawionych zadań poznawczych, wpływa na zwiększenie wrażeń i przeżyć estetycznych świadczy następujący wynik: ok. 15 % więcej uczniów odbierających filmy w sposób beztroski uznało je za bardziej piękne niż te filmy, na podstawie których mieli rozwiązać pewne zadania poznawcze. Podobne rezultaty uzyskano podczas dwukrotnej projekcji filmów: a mianowicie, uczniowie odbierający film za pierwszym razem w beztroski sposób, a dopiero za drugim razem po poleceniu im zadań badawczych uznają zawsze te filmy za ładniejsze, budzące więcej odczuć estetycznych niż te, których projekcja odbywała się również dwukrotnie, ale zadania do rozwiązania na podstawie zawartych w nim informacji rzeczowych postawiono im na początku obydwu projekcji.

Przejdźmy teraz do omówienia metodyki opracowywania informacji po ich odbiorze z komunikatu audiowizualnego. Okazuje się, że dobre wyniki w zakresie podniesienia stopnia oddziaływania tych komunikatów na kształtowanie odpowiednich

upodobań i przeżyć estetycznych jego odbiorców ma odpowiednia organizacja czynności nauczania i uczenia się przy opracowywaniu przyswojonych z nich wiadomości przez uczniów. Obok zadawania pytań typu: jak pomógł środek dydaktyczny rozwiązać problem? jakich dostarczył wiadomości? itp., stosowanie takich jak np. jakie inne jeszcze elementy komunikatu wskazują na istotę tych informacji rzeczowych? które elementy w obrazach zostały podkreślone przez odpowiednie brzmienie muzyki? itp., albo bardziej szczegółowe, jak np.: w jaki sposób porusza się to zwierzę, w jaki sposób te ruchy były zaakcentowane przez muzykę lub jak oddano w filmie grozę burzy przy pomocy muzyki, koloru obrazów itp. Dzięki temu uczulamy odbiorców filmu i audycji nie tylko na poznawcze elementy wizualno-słowne, ale również na estetyczne, tkwiące w ich środkach wyrazowych. Po prostu należy wskazywać, że teleaudycje, filmy, fonoprzezroczka, audycje radiowe są mediagramami - stanowiącymi nie tylko źródło informacji merytorycznych, ale także elementem przeżyć estetycznych i etycznych.

Wspomniane i inne podobne czynności metodyczne w tym zakresie wpływają na podniesienie skuteczności nauczania wychowującego, zwłaszcza w zakresie wychowania estetycznego i kształtowania odpowiednich postaw wartościowania estetycznego obiektów i zjawisk.

5. Próba uogólnienia

Na podstawie omówionych szczegółowo wyników badań można przyjąć pewne uogólnione wnioski:

- Muzyczna ilustracja w komunikacie dydaktycznym audiowizualnym wpływa ujemnie na percepcję informacji przede wszystkim słownych /komentarza/, przyczyną tego stanu rzeczy jest zagłuszanie dźwiękami muzyki słów wypowiedzianych przez spikera;
- Jednak, pomimo tego, muzyka w mediagramach audiowizualnych spełnia wielorakie funkcje dydaktyczne, wychowawcze i terapeutyczne.

- Ze względu na to, że muzyka wywołuje u uczniów zainteresowanie, angażuje ich do aktywnego wysiłku poznawczego, można przyjąć, że spełnia ona funkcje motywacji procesu uczenia się.
- Dźwiękowa ilustracja w komunikacie dydaktycznym może wzbogacić przedstawione w nim obrazy rzeczywistości przez podkreślenie ich nastroju, a przede wszystkim zaakcentować ich dynamiczne elementy.
- Muzyka może podkreślić dynamikę ruchu przedstawionych okazów świata faunistycznego na obrazach, gdyż ruch wizualny jest działaniem w określonym miejscu i czasie, posiada wiele cech podobnych muzyce¹⁷.
Możemy zatem muzyce zawartej w komunikacie audiowizualnym przypisać funkcje sterowania procesem uczenia się.
- Muzyka posiada możliwość stylizowania elementów szmerowych przynależnych do obrazów, np. rechotanie żaby, tętent konia itp. W tym wypadku pełni funkcje onomatopeiczne.
- Muzyka zapewnia uspokojenie odbiorcom komunikatu, czyli spełnia funkcje terapeutyczne; z tego powodu wstawki muzyczne należy wprowadzać do tych środków dydaktycznych, które zawierają znaczną ilość informacji.
- Muzyka odtwarzana w przerwach między wypowiedziami spikierki spełnić może jeszcze rolę dodatkową - dzieli informacje komentarza stanowiącego całość na pewne dawki, bardziej przyswajalne przez odbiorców. Słowem, muzyka może pełnić funkcje semiprogramowania informacji zawartych w określonym mediagramie audiowizualnym.
- Muzyka ułatwia i pogłębia wczuwanie się uczącego w nastrój życia przyrody, życia psychicznego zwierząt związanego z ich trybem życia i walką o byt. Dlatego można mówić o etycznym znaczeniu ilustracji muzycznej w dydaktycznych środkach. To z kolei wpływa na kształtowanie pozytywnych opinii, przekonań i postaw odbiorców komunikatów wobec obiektów i zjawisk przedstawionych w nich.
- Muzyka podnosi rangę estetyczną dydaktycznego komunikatu, ponieważ zwraca uwagę odbiorcom nie tylko na informacje merytoryczne, ale również na elementy artystyczne. Jest czyn-

nikiem kształcącym uczucia estetyczne względem piękna tworów i zjawisk przyrodniczych, kulturowych i innych. Nadmienić należy tutaj, że wartość estetyczna muzyki jest wyraźna, ale jej dominacja zdeterminowana jest wieloma czynnikami obrazów wizualnych i dźwiękowych jak np. komentarza, szmerów, naturalnych odgłosów audiosfery.

Przeżycia estetyczne muzyki wzmacniane są więc jednoczesnym oddziaływaniem różnorodnych środków wizualnych i słownych oraz szmerowych i odwrotnie. Jednak obrazy kolorowe spośród wymienionych elementów są najsilniejszymi bodźcami przeżyć i doznań estetycznych.

- Muzyka w mediogramie może także pełnić funkcje dydaktyczne, tj.:

- ilustrować symbolicznie pewne zjawiska,
- zastępować niektóre dźwięki naturalne audiosfery,
- kierować, sterować uwagę odbiorców przez wzmacnianie lub kontrastowanie z obrazami,
- „rozjaśniać” nikłe, nieme obrazy na ekranie; bowiem jak wykazały doświadczenia, światło wydaje się jaśniejsze, gdy brzmi dźwięk. Muzyka „wciąga” odbiorcę w środek obrazu. Efekt ten potęguje się, gdy muzyka nagle urywa się w momencie największego napięcia, pozostawiając widza sam na sam z obrazem¹⁸.

Dla zintensyfikowania odczucia piękna przez odbiorców komunikatów trzeba pewnej beztronski w spojrzeniu na rzeczywistość przedstawioną za ich pomocą.

Nie mniej ważną funkcję w tym względzie spełnia zwracanie uwagi odbiorców na estetyczne środki i ich wzajemną synchronizację z elementami poznawczymi przy opracowywaniu treści zdobytych z komunikatów audiowizualnych.

Uchwycenie współdziałania tła muzycznego z obrazami wizualnymi staje się źródłem wrażeń i wzruszeń estetycznych nowego rodzaju, tj. takich przeżyć, jakich nie może zapewnić autonomicznie ani sam mediogram audiowizualny, ani sama muzyka¹⁹.

Prawdą jest, że nie każdy odbiorca może uchwycić wymienione funkcje muzyki w komunikacie audiowizualnym, niemniej nie pozostaje ona obojętna dla niego. Warto, aby z tak różnorodnych funkcji muzyki w dydaktycznych komunikatach zechcieli zdawać sobie sprawę użytkownicy oraz producenci mediagramów. A jakie nasuwają się postulaty, uwagi, propozycje dla realizatorów dydaktycznych komunikatów audiowizualnych?

Oto ich podstawowy katalog:

1. Z uwagi na wielofunkcyjne znaczenie muzyki w mediagramach audiowizualnych nie należy jej całkowicie z nich eliminować.
2. Nie jest potrzebna muzyka towarzysząca, ale nie można jednak rezygnować z muzyki, która pełni funkcje ilustratorskie : pleonostyczne i onomatopeiczne.
Należy także zwrócić uwagę na jej znaczenie motywacyjne, sterujące i estetyczne.
3. Tło muzyczne nie może być rejestrowane w komunikacie w ten sposób, aby nakładało się z komentarzem słownym, a także w krótkich jego przerwach.
4. Muzyka może i winna być umieszczona przede wszystkim we wstępnej części mediagramu oraz przy dłuższych scenach, które przedstawiają np. krajobrazy, obrazy ilustrujące ruch zwierząt /chód, bieg, lot/, walkę zwierząt - ucieczkę /np. przed wrogiem, zakradanie się drapieżcy itp./ oraz odtwarzające zjawiska i procesy przyrodnicze /np. grzmoty/, jeżeli brak jest naturalnych ich dźwięków.
5. Nie ma potrzeby i nie należy rejestrować podkładu muzycznego przy obrazach ilustrujących budowę wewnętrzną, zewnętrzną i fizjologię organizmów, pracę ludzką, np. w laboratorium, w sadzie itp.
6. Muzyka w dydaktycznych środkach audiowizualnych nie może spełniać samoistnych zadań, ale pomocnicze, w zależności od obrazów wizualnych i funkcji przypisanych.
7. Konieczne jest odpowiednie zsynchronizowanie dźwięku z obrazem czyli prezentowanie takiego obrazu, który odpowiadałby interpretacji danych form dźwiękowych, albo odwrotnie,

dostosowanie muzyki do obrazu tak, aby stanowiła ona jego interpretację.

8. Dramaturgia muzyczna w mediogramie audiowizualnym nie może w pełni odpowiadać obrazowi, gdyż brak w niej planów dźwiękowych. A zatem obraz w komunikacie charakteryzuje daleko idącą dynamiczność i zmienność, podczas gdy dźwięk - relatywną statyczność /odległość między źródłem dźwięku a odbiorcą w zasadzie nie zmienia się/.

9. Rytm muzyki powinien być dostosowany do:

- rytmu pracy ludzi występujących w warstwie obrazowej komunikatu;
- rytmu ruchu ludzi i zwierząt pokazywanych na obrazach;
- ich stanu psychicznego;
- symbolicznego podkreślenia określonych obrazów, np. ginących zwierząt;

10. Szczególne funkcje pełnić ma muzyka w komunikatach ukazujących obiektywną rzeczywistość kulturową ludzi np. pieśni ludowe, muzykę ludową, pieśni historyczne.

Zakończenie

Dla wychowania człowieka o pełnej osobowości obok technicznych i przyrodniczo-matematycznych potrzebne są przedmioty humanistyczne i artystyczne. Częścią składową tych ostatnich jest muzyka, której zadanie można sprowadzić do zapewnienia uczniom odpowiedniego odbioru muzyki celem pobudzenia i rozwoju ich zainteresowań muzycznych.

Wykorzystywane współczesne środki audiowizualne na lekcjach różnych przedmiotów dostarczają wiele "materiału muzycznego", są źródłem muzyki konkretnej²⁰ i stwarzają wiele okazji do tego, aby zwrócić na nią uwagę podczas omawiania treści o charakterze merytorycznym z punktu widzenia danego przedmiotu nauczania²¹.

Chodzi o to, aby nie pomijać tzw. tła muzycznego podczas korzystania z tych środków w nauczaniu i uczeniu się, które winny mieć charakter wychowawczy. W tym celu potrzebna jest wiedza o funkcjach muzyki w niej zastosowanej, eksponowaniu ich oraz odpo-

wiedniej interpretacji przy opracowywaniu zdobytych z nich informacji. I te sprawy zajmują najwięcej miejsca w przedstawionych rozważaniach w świetle przeprowadzonych badań empirycznych.

Wydaje się, że korelacja wychowania muzycznego z biologią spośród nauk przyrodniczo-matematycznych zasługuje na szczególne podkreślenie i uwzględnienie w pracy dydaktyczno-wychowawczej²² dlatego, że "Nic w przyrodzie bez muzyki - jak pisze Jerzy Waldorff - muzyka bez przyrody nie może się obejść /.../ Podstawowym bowiem elementem tworzywa muzycznego jest dźwięk, a ten wywodzi się z samego jądra przyrody²³. Przedstawione rozważania stanowią pewne przesłanki teoretyczne i praktyczne dla projektantów, wykonawców i użytkowników środków dydaktycznych. A zatem mogą stanowić pewien przyczynek do teorii audiowizji pedagogicznej, gdyż "gmach nauki jest jak każdy budynek, który składa się z cegieł, a każda cegła w gmachu ma swoje znaczenie. Również każda praca, która wchodzi w skład gmachu nauki, ma swoje znaczenie. Jeżeli cegła jest porzucona na drodze czy w rowie, to jest bezużyteczna, nie służy do niczego. To są właśnie izolowane przyczynki naukowe, które są w zupełności niepotrzebne i przepadają, bo nikt nie przywiązuje wagi"²⁴.

PRZYPISY

¹S.Kracauer, Teoria filmu, Warszawa 1975, WAiF s.124

²W.Lewicki, Wprowadzenie do wiedzy o filmie, Wrocław 1964 s.150

³W.Okoń, Środki dydaktyczne i ich znaczenie, Dydaktyka Szkoły Wyższej, 1968 nr 7 s.24; K.Zanussi, Film dźwiękowy czy niemy, Fotoamator, Fotografia 1967 s.V

⁴Z.Lissa, Estetyka muzyki filmowej, Mała encyklopedia muzyczna, Warszawa 1968 s.303

⁵Z.Lissa, tamże, s.304

- ⁶C.D.Pegge, Further evidence on the effect of musical accompaniment, University Film, Journal nr 3, 1953
- ⁷Radio i Szkoła, Redakcja Studiów i Oceny Programów, Biuletyn nr 13, 1961 s.56 /Wybór i opracowanie materiałów zagranicznych, J.Kubin/
- ⁸A.Jaskólska, Reżyseria i montaż filmu naukowego /Opracowanie w oparciu o materiały reż.Romana Woźniakowskiego/, Łódź 1968 s.22 /powielone/
- ⁹J.Jacoby, Uczyć - ale jak? Kamera 1968 nr 10 s.5
- ¹⁰G.Kutzer, Forma i kształt nowoczesnego filmu dydaktycznego, "Film Naukowy" nr 1-2 s.39
- ¹¹W.Strykowski, Wstęp do teorii filmu dydaktycznego, UAM 1977 s.83-84
- ¹²A.Arnheim, Film jako sztuka, Warszawa 1961 s.144
Z.Lissa, Wychowawcza rola filmu w zakresie muzyki, Warszawa 1963
Z.Lissa, Wychowawcza rola muzyki filmowej, w: Wychowanie przez sztukę, /red./ I.Wojnar, Warszawa 1965 s.288-305
J.Piążewski, Język filmu, Warszawa 1961 s.337-351
- ¹³W.Zaczyński, Rozwój metody eksperymentalnej i jej zastosowanie w dydaktyce, Warszawa 1967, PWN s.252
- ¹⁴J.Frątczak, Czynniki determinujące efektywność filmu w nauczaniu biologii, Poznań UAM 1970 s.29 i: Znaczenie środków dydaktycznych w kształtowaniu postaw/w świetle badań empirycznych/, "Życie Szkoły" 1981 nr 2 s.73
- ¹⁵Por. W.Okoń, Podstawy wykształcenia ogólnego, Warszawa 1969, NK s.97
- ¹⁶J.Frątczak, Model audiowizualnego przekazu w edukacji przyrodniczej, Bydgoszcz 1979, WSP s.238
- ¹⁷A.Arnheim, Film jako sztuka, Warszawa 1961, WAiF s.144
- ¹⁸S.Kracauer, Teoria filmu, Warszawa 1975, WAiF s.157

- 19 Z.Lissa, Wychowawcza rola sztuki filmowej, W: Wychowanie przez sztukę, /red./ I.Wojnar, Warszawa 1965 s.292
- 20 K.Dobrzyński, Fonografika w nauczaniu i wychowaniu, Warszawa 1966 s.152-153
- 21 K.Sobolski, Funkcja muzyki w społeczeństwie socjalistycznym, "Poradnik Muzyczny" 1968 nr 3, s.1-2
- 22 J.Frątczak, O korelacji wychowania muzycznego z innymi przedmiotami, "Poradnik Muzyczny" 1969 nr 12 s.10-11
- 23 J.Waldorff, Przyroda w muzyce polskiej, "Przyroda Polska" 1967 nr 2 s.3-5
- 24 E.Rogalski, Problematyka prac magisterskich na kierunku wychowania muzycznego w Polsce, Zeszyty Naukowe WSP w Bydgoszczy, Studia z Wychowania Muzycznego 1981, z.5 /red./ E.Rogalski s.133